

Новітні історіографічні дослідження українського іконопису Страшного Суду

Анастасія Григорак, Київський національний університет ім. Т. Шевченка

Аналізу особливостей іконографії, стилістики, колориту та манері виконання композицій Страшного Суду присвячено чимало наукових праць. Не дивлячись на це, питання особливостей символіки і джерельного потенціалу Страшносудних ікон залишається невичерпним.

У статті здійснено аналіз новітніх наукових досліджень XXI ст., присвячених українському іконопису Страшного Суду. Охарактеризовані основні здобутки і відкриття у працях дослідників для розвитку дослідження Страшносудної тематики в історичному і мистецтвознавчому ключах. Визначено подальший потенціал вивчення українського іконопису Страшного Суду.

Вивчаючи історіографічний аспект дослідження українських ікон, прослідкована специфіка підходів та напрямків аналізу іконописних зразків як історичних джерел істориками і мистецтвознавцями XXI ст. Історіографія сюжету Страшного Суду новітньої доби представлена працями ряду авторів: Івана Хімки, Лілії Бережної, Марти Федак, Людмили Міляєвої та ін.

Аналізуючи дану тему, слід зазначити, що література XIX–XX ст. більш акцентує увагу на естетичному, особливо на мистецькому значенні ікон. Власне, у цей останній період формується іконознавство – спочатку як галузь історії й археології, а від кінця XIX століття – як галузь мистецтвознавства. Дослідження XX ст. мають свої недоліки, що спричинені впливом радянського періоду, в якому не було місця для ікони саме як для духовної святині, як джерела світогляду соціуму. Зокрема, це було пов'язано з марксистсько-ленінською «методологією», тобто підходом до ікони як до такого ж малярського твору, як побутової картини, не враховуючи її символічне значення.

І саме тому велике значення для дослідження українського іконопису Страшного Суду мають наукові праці XXI століття, які дозволяють поглянути на ікону зовсім іншими очима, на відміну від радянського періоду.

Ключові слова: історіографія; іконопис; ікона; Страшний Суд; історія релігії

Newest Historiographic Studies of the Ukrainian Icon-Painting of The Last Judgment

Anastasiya Grygorak, Taras Shevchenko National University of Kyiv

The analysis of features of iconography, stylistics, coloring and manner of execution of compositions of the Last Judgment is devoted to many scientific works. Despite this, the issue of the peculiarities of symbolism and source potential of the Stranger Judgment icons remains inexhaustible.

The article is devoted to the analysis of the latest scientific research of the XXI century. Dedicated to the Ukrainian iconography of the Last Judgment. The main achievements and discoveries in the Work of Researchers are described for the development of the research of the Contemporary Issues in the historical and artistic key words. The potential of Ukrainian iconography research is also determined in the article.

Studying the historiographical aspect of the research of Ukrainian icons, the specificity of approaches and areas of analysis of iconographic samples as historical sources by historians and art historians of the XXI century is traced. Historiography of the plot of the Last Judgment of the modern age is presented by the works of several authors: Ivan Himki, Lilya Berezhnoy, Marty Fedak, Lyudmila Milyaeva, etc. Analyzing this topic, we should mention that the literature of the nineteenth and twentieth centuries more focuses on aesthetic, especially on the artistic meaning of icons. Actually, the iconography of this period is formed -first as a branch of history and archeology, and from the end of the nineteenth century, as a branch of art studies. Studies of the twentieth century have some disadvantages caused by the influence of the Soviet period, in which there was no place for the icon just as a spiritual sanctuary, as sources of religious outlook of society. Particularly, this was due to the Marxist-Leninist “methodology”, that is, the approach to the icon as a painting, without taking into account its symbolic significance.

With the restoration of Ukraine’s political independence at the end of the XX century the anti-religious

propaganda was stopped and the community began to return to the spiritual origins, one of which is Christianity, including its components to which icons also belong to the Orthodox tradition.

And precisely because of the great importance of the Ukrainian icon painting of the Last Judgment, there are scientific works of the 21st century that make it possible to look at the icon with completely different approach.

Keywords: historiography; iconography; icon; Last Judgment; history of religion

Новейшие историографические исследования украинской иконописи Страшного Суда

Анастасия Григорак, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко

Анализу особенностей иконографии, стилистики, колорита и манеры выполнения композиций Страшного Суда посвящено немало научных трудов. Несмотря на это, вопрос особенностей символики и родникового потенциала Страшносудных икон остается неисчерпаемым. В статье осуществлен анализ новейших научных исследований XXI в., посвященных украинской иконописи Страшного Суда. Охарактеризованы основные достижения и открытия в трудах исследователей для развития исследования Страшносудной тематики в историческом и искусствоведческом ключах. Определен дальнейший потенциал изучения украинской иконописи Страшного Суда. Изучая историографический аспект исследования украинских икон, прослежена специфика подходов и направлений анализа иконописных образцов как исторических источников историками и искусствоведами XXI вв. Историография сюжета Страшного Суда новейшей эпохи представлена трудами ряда авторов: Ивана Химки, Лилии Бережной, Марты Федак, Людмилы Миляевой и др.

Анализируя данную тему, следует отметить, что литература XIX–XX вв. более акцентирует внимание на эстетическом, особенно на художественном смысле икон. Собственно, в этот последний период формируется иконоведение вначале как отрасль истории и археологии, а с конца XIX века – как отрасль искусствоведения. Исследование XX в. имеют свои недостатки, вызванные влиянием советского периода, в котором не было места для иконы именно как для духовной святыни, как источника мировоззрения социума. В частности, это было связано с марксистско-ленинской «методологией», то есть подходом к иконе как к такому же малярному произведению, как к бытовой картине, не считая ее символическое значение.

И именно поэтому большое значение для исследования украинской иконописи Страшного Суда имеют научные труды XXI века, которые позволяют взглянуть на икону совсем другими глазами, в отличие от советского периода.

Ключевые слова: историография; иконопись; икона; Страшный Суд; история религии

Постановка проблеми.

З відновленням Україною політичної незалежності наприкінці XX ст. було припинено антирелігійну пропаганду і натомість почалось повернення суспільства до духовних витоків, одним із яких є християнство, включно з його складовими, до яких у православній традиції належить й іконопис. Відповідно, зацікавлення іконами в Україні з кінця XX ст. поступово відновлюється: дедалі частіше з'являються присвячені іконопису наукові студії, відбуваються виставки, про ікони читаються лекції, знімаються документальні фільми, транслюються телепередачі. На наш погляд, це можна пояснити поступовим відродженням національної свідомості українців, посиленням їхнього інтересу до власної історії та культури, а також поверненням суспільства до християнських засад.

Аналіз досліджень і публікацій.

Спеціальних досліджень і публікацій, присвячених історіографії дослідження українського іконопису Страшного Суду, поки немає. Хоча у роботах окремих дослідників, таких як: Л. Міляєва, Л. Бережна, Дж. Хімка, О. Сидор, коротко аналізувалася дана проблема. Методологічною основою роботи є загальнонаукові та спеціально-історичні методи пізнання: історіографічні, порівняльні, аналізу та синтезу. У статті застосовані також методи періодизації та типологізації.

Мета дослідження полягає у виявленні та характеристиці новітніх наукових досліджень, присвячених українському іконопису Страшного Суду, в яких увага звертається не лише на іконографічні особливості, але й на історичні та сакральні аспекти.

Одним із останніх ґрунтовних мистецтвознавчих видань, що висвітлює історію української

ікони з XI по XVIII ст. є праця Людмили Міляєвої [1], що являє найбільший альбом творів для дослідження іконопису. Передмова до цього альбому представляє собою нарис з історії українського іконопису, де головну увагу приділено класифікації творів за стилістичними ознаками. У цьому дослідженні в тому числі висвітлюється роль та особливості розміщення ікон Страшного Суду у схемі побудови канонічного ілюстративного циклу в розписах та іконах у храмі. Серед ікон, що розглядаються в цій праці, є як хрестоматійні, так і маловідомі. У передмові Л. Міляєва виокремила та проаналізувала особливості Страшносудних ікон з сіл Мшанець, Вільшаниці, Станіля, Вовчого та Малої Горожанки, що допомогло їй провести порівняльний аналіз сюжетів та їх поширеність в українській іконописній традиції.

Однією з найбільш ранніх ікон Л. Міляєва називає ікону з церкви Різдва Богородиці у с. Мшанець, що датується XV – початком XVI ст., але дослідниця зазначила, що хоча немає ікон більш раннього часу, все ж у «Повісті временних літ» є згадка про пелену із зображенням Страшного Суду при хрещенні князя Володимира: «Покаже ему Володимеру запону, на нейже бь написано судилище Господне, показывала ему одесную праведна въ весельи предьидушгу в рай, а ошуюю гръшныя, идущихъ в муку» [2].

Ще одна з сучасних праць, присвячених Страшному Суду, стосується дослідження іконопису Західної України, написана патріархом Димитрієм Яремою [3]. Він видав два томи [4], що були написані на основі багаторічного дослідження. Праця отримала Премію ім. Іларіона та Віри Свенціцьких від Науково-мистецької Фундації ім. митрополита А. Шептицького при Національному музеї ім. Андрія Шептицького у Львові. Ікони, що стали основою для цього дослідження, зберігаються не лише у музеях, але й у приватних колекціях України, Польщі, Словаччини, Німеччини, Росії, а тому вона є особливо цінною, оскільки дозволяє здійснити порівняння не лише у широких хронологічних, але й географічних рамках сюжету Страшного суду на іконах. Цінність цього дослідження обумовлена і тим, що у ньому є твори, які були вперше введені у науковий обіг, а також ті, що вперше опубліковані. Автор проаналізував іконографію творів, особливості символіки, висловив свої думки з приводу витоків та діяльності іконописних шкіл (київської, перемишльської, волинської), простежив стилістичні зміни, а також висловив гіпотезу про їх вплив на формування іконописної школи на півночі України. Темі Страшного

Суду автор виділив окремі розділи як у першому, так і в другому томі. Серед розглянутих ікон: 1) найбільш давні ікони, що датовані XV ст. і які походять із с. Ванівка, Мшанця, Луків-Венеції, Поляни біля Устрик; 2) датовані кінцем XV–XVI ст. – з с. Вовче біля Турки, Трушевич біля Добромиля, Ганькович біля Перемишля, Долини, с. Пашова, с. Крайня-Бистра, Сольвицегодська, Красний Брод (Східна Словаччина, майстер Дмитрій), с. Руська (Крайня) Бистра (майстер Олексій), с. Багнувате біля Турки (є парна ікона Страстей), Станілі (Дрогобиччина), с. Мала Горожанка біля Миколаєва, Кам'янки Струмилової (Бузької) 1587 р.; 3) ікони створені у XVII ст. з с. Лип'є, с. Плав'є, Волосянки (біля Ясениці Замкової на Турківщині). В тому числі автор звертається до близьких за стилістикою до вище вказаних ікон, що походять з Новгороду.

Окрему увагу на розвиток сюжету Страшного Суду у монументальному мистецтві звертали увагу дослідники Ірма Тоцька, Аліна Кондратюк, Микола Нікітенко. У своїй статті І. Тоцька розглядає процес формування композиції Страшного Суду у монументальному мистецтві, а саме її склад та особливості відбору окремих сцен. На прикладі давньоруських, а також іноземних зображень дослідниця розглядає деталі композицій, які зумовлені тонкощами богословських питань та загальними програми стінопису храмів. Дослідниця наголошує на тому, що головні риси композиції Страшного Суду в образотворчому мистецтві визначило мистецтво Візантії. Перші суттєві зміни відбуваються тільки у XVI–XVII ст. завдяки появі нових деталей [5]. Проте зміну початкової, візантійської традиції слід пояснювати і тим, що внаслідок зникнення самої Візантії припинився і розвиток власне візантійських канонів, зокрема і в сфері іконопису.

Вслід за Д. Яремою І. Тоцька звертається до мозаїки Страшного Суду, що знаходиться у соборі в Торчелло (кінець XII ст.) та мініатюри Євангеліє з Паризької Національної бібліотеки (третья чверть XI ст.). У той час найдавнішим зображенням Страшного Суду, за дослідженням Жакліна Лафонтена-Дозонь, є зображення у візантійському храмі Богоматері котельників (Панагія Халкеон) у Салоніках. Але при цьому наводить і зауваження В. Лазарева, який звернув увагу на те, що хоча композиція з Торчелло цікава з точки зору іконографії, проте як художній твір вона далека від прототипів, у виконанні яких брали участь західні майстри, які одержали художнє виховання у грецьких майстернях.

У своїй статті І. Тоцька найдосконалішою серед зображень візантійського ареалу називає композицію у Тімотесубані (початок XIII ст.) [5].

Порівнюючи Страшний Суд з Торчелло з мініатюрою Євангелія Паризької Національної бібліотеки, дослідниця дійшла висновку, що основними відмінностями зображень є деталі, що мають різне богословське навантаження [5]. Автор детально проаналізувала давньоруський сакральний живопис. Зокрема, фреску в церкві Спаса-Нередиці, Успенському та Дмитрівському соборах у Володимирі, Георгіївській церкві в Старій Ладозі, соборі Переяслава-Залеського, храмі Бориса і Гліба у Кідекші, Кирилівській церкві та Михайлівському соборі Видубицького монастиря у Києві, а також Софії Київській.

Микола Нікітенко [6] та Аліна Кондратюк [7] зробили значний внесок у дослідження Страшносудного стінопису Троїцької надбрамної церкви Києво-Печерської Лаври.

Активно вивчає український іконопис Страшного Суду працівниця Національного художнього музею імені Андрея Шептицького (далі – НМЛ) у Львові Марта Федак. Свої студії дослідниця присвячує різноманітним питанням: особам майстрів і образно-стилістичним характеристикам їхніх робіт [8], датуванню Страшносудних ікон [9], зображенню на них грішників [10], астрономічним мотивам в українському іконописі [11] тощо.

Важливий внесок у вивчення української Страшносудної іконографії зробив працівник Інституту народознавства НАН України Олег Сидор. Зокрема, він склав реєстр ікон Страшного Суду, що зберігаються у НМЛ [12]. Порушив цей дослідник питання іконописних Страшносудних зображень й у своєму дослідженні, присвяченому відображенню астрономічних уявлень в українському мистецтві [13].

Не можна не згадати в контексті нашого дослідження й дослідницю релігії Л. Бережну, за словами якої, «ікони Страшного Суду радше ставлять питання дослідникам, аніж дають однозначні відповіді» [14]. Відповідно, вона визнає особливу складність правильного наукового «прочитання» цих творів, що й засвідчує збереження актуальності досліджень цієї теми.

Розглядаючи українську Страшносудну іконографію паралельно з писемними есхатологічними джерелами, Л. Бережна проаналізувала образи митарств, грішників, милостивого блудника, смерті, що складають невід'ємні елементи ікон Страшного суду. Також вона виділила розповсюджені на іконах гріхи, притаманні

представникам тих чи інших соціальних груп, а також гріхи, образи яких зустрічалися тільки на поодиноких зображеннях. Звернула увагу на сцену з народами, які йдуть на Страшний Суд, і спробувала пояснити різницю між «ворогами» і «чужими» у свідомості тогочасного соціуму [15].

Долучилася Л. Бережна і до з'ясування уявлень про смерть, які панували в українському суспільстві XVI–XVII ст. Проаналізувавши писемні пам'ятки, як-от західноєвропейські «Діалог про смерть», «Притча про витязя і смерть», «Розмова магістра Полікарпа зі смертю» та візантійське «Житіє Василя Нового», вона прийшла до висновку, що ставлення людей до смерті не було однозначним: в одних текстах вона виступала як посланник Бога, в інших – Диявола [16].

Крім цього, Л. Бережна дослідила еволюцію іконопису Страшного Суду, починаючи з візантійських зразків, зокрема фрески в Торчелло. Серед іншого відмітила, що упродовж IX ст. структура ікон збагачувалась новими елементами на зразок Деїсуса, фігур Адама і Єви [16].

Порівнюючи російську та українську іконографічні традиції Страшного Суду, Л. Бережна прийшла до висновку, що українські та російські Страшні суди складають особливу групу в порівнянні з іншими ортодоксальними зразками того часу (молдавськими [волоськими], сербськими і болгарськими). Але в межах цього поділу відмінності також очевидні і значущі. Зокрема, вони спричинені релігійними та політичними суперечностями між російськими та українськими ортодоксіями у XVI–XVII ст. [16].

Виділивши основні образи (милостивий блудник, митарства, смерть, пекло), дослідниця зробила значний внесок у розвиток дослідження Страшносудної іконографії.

Вагомий внесок у справу вивчення української ікони зробив мистецтвознавець Дмитро Степовик [17]. Він, зокрема, з'ясував індивідуальні риси розвитку іконописного мистецтва України [18], яке перебувало у тісному зв'язку з народними живописними традиціями, показав самотній характер вітчизняних іконописних шкіл та осередків [19].

Активно вивчає українські ікони Страшного Суду канадський історик українського походження Іван-Павло Химка [20]. Методологія його праць базується на історико-художньому підході. Основну увагу дослідник приділяє аналізу іконографічних джерел, верифікації їх за писемними пам'ятками.

І.-П. Химка виділив три періоди розвитку української іконографії Страшного Суду: XV ст., XVI – середина XVII ст. і XVII–XVIII ст. В ос-

нову такої періодизації він поклав появу нових елементів і композиційні зміни на іконах [21].

І.-П. Химка першим дослідив географію та регіональні особливості карпатських ікон Страшного Суду. На його погляд, вони мали самобутній характер та дидактичні завдання, писалися не для князів і монахів, а для пастухів і фермерів. Прослідкувавши еволюцію їхнього розвитку, дослідник виділив притаманні їм сцени та образи: Небесний Єрусалим; Рука Господня і Ваги; Митарства; Мойсей і народи, які йдуть на Суд; Чотири царства; Монахи, які летять до Раю; Смерть; Фігура милостивого блудника; Пекло; Шинок; Книга Євангелія з Ягням [22].

Важливим для І.-П. Химки є питання авторства ікон. Адаже з'ясувавши його, можна зрозуміти, чому їхні композиції побудовані так, а не інакше, чому на них присутні ті чи інші образи тощо. Наголошуючи на тому, що ікони створювались не лише при монастирях, дослідник зауважує: іконописці не завжди були професійними художниками, часом це були люди з народу – ремісники, які додатково займалися іконографією [22].

Привертає увагу виданий І.-П. Химкою спільно з Л. Бережною, каталог ікон Страшного Суду XII-XVIII ст., до якого включено понад 70 зображень. Це єдине на сьогодні найбільше комплексне видання Страшносудних ікон.

Долучилися до вивчення української іконографії Страшного суду і зарубіжні дослідники, зокрема російський мистецтвознавець Володимир Цодікович [23]. Проаналізувавши понад 50 ікон Страшного Суду з Росії, України, Польщі та Словаччини, а також Страшносудні фрески та мініатюри, він прийшов до висновку про формування есхатологічної іконографії внаслідок синтезу християнства та язичництва.

Розглядаючи зображення Страшного Суду в мистецтвознавчій площині, дослідник звернув увагу на їхню композицію. На його думку, їх слід «читати» знизу вгору. А значить Єву на них зображено до, а Адама після проходження митарств.

Водночас В. Цодікович зіставив зображення Страшного Суду з писемними есхатологічними текстами на зразок «Слова про вихід душі» чи «Життя Василя Нового». Останні, за його словами, є проявом менталітету, який формувався під впливом богословських догм, а природні та соціальні негаразди – каталізаторами ідей, які побутували у суспільстві [23]. Приділив увагу дослідник і практиці поминання померлих у синодиках, назвавши її показником віри людей у потойбічне життя.

На наш погляд, висловлена В. Цодіковичем думка про очисну функцію змія митарств не є достатньо обґрунтованою. Спірним видається і погляд ученого на образи митарств: нібито одні приходили на зміну іншим. Адаже на іконах Страшного Суду вогняна ріка не змінюється змієм митарств, а співіснує разом із ним. Також потрібно наголосити на тому, що для В. Цодіковича українська іконографія не становила спеціального предмету дослідження, вивчаючись переважно у рамках російського іконопису.

Проте, не зважаючи на те, що дослідження В. Цодіковича стосується переважно російської іконографії Страшного Суду, але використані ним підходи можна успішно застосовувати під час вивчення українських Старшносудних зображень.

Інші російські дослідники – історики Дмитро Антонов та Михайло Майзульс, вивчаючи семіотику образу демонів і грішників у давньоруській іконографії, серед іншого проаналізували образ смерті на карпатських іконах Страшного Суду. Особлива цінність даної праці полягає у поясненні декодифікації символічного значення іконопису [24].

Висновки.

Модерний етап вивчення іконописних сюжетів дозволяє поглянути на ікону зовсім іншими очима, на відміну від радянського періоду. Зокрема, зникла цілеспрямована їх критика та «демістифікація». Однак повернення пошани до ікони як важливого атрибуту християнської культури ще перебуває у процесі становлення. Так само не має достатнього вивчення іконописних сюжетів в історичній ретроспективі. Зокрема, не вповні з'ясоване питання про час появи низки сюжетів, що почасти обумовлюється відсутністю достатньої кількості збережених зразків іконопису т. зв. «домонгольської» доби та навіть XIV–XV ст. Дискусійним і не вповні вивченим є і питання проникнення західноєвропейських впливів в українську ікону Страшного суду.

Загалом комплексних і системних дослідницьких робіт, присвячених іконографії Страшного Суду в її історичному, мистецькому та ціннісному вимірах, покищо немає. Водночас окремі вчені висловили оригінальні наукові концепції відносно еволюції іконографії у сфері Страшного Суду на українських землях. Найбільш ґрунтовними є праці, видані Л. Бережною та І.-П. Химкою, які розглядають ікону саме в історичному ключі і звертають увагу на її джерелознавчі властивості. Окрім того, залишається великий потенціал перспектив для досліджень Страшносудного іконопису як важливого історичного джерела.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

1. Міляєва Л. Українська ікона XI–XVIII століть / Л. Міляєва. – Київ. 2007. – 528 с.
2. Повість минулих літ: літопис / пер. В. Близнець ; худ. Г. Якутович. – Київ : Веселка, 1992. – 226 с.
3. Патріарх Димитрій (Ярема). Іконопис Західної України XII–XV ст. / Димитрій (Ярема) Патріарх. – Львів: Видавництво «Друкарські куншти», 2005. – 508 с.
4. Патріарх Димитрій (Ярема). Іконопис Західної України XVI – поч. XVII ст. / Димитрій (Ярема) Патріарх. – Львів: Друкарські куншти, 2017. – 595 с.
5. Тоцька І. Ф. «Страшний Суд» в монументальному живописі Київської Русі / І. Ф. Тоцька // Могилянські читання. – Київ, 2005. – С. 549.
6. Нікітенко М. М. Тема Страшного Суду в живописі Троїцької надбрамної церкви Києво-Печерського монастиря: богословсько-літургійний аспект / М. М. Нікітенко // Лаврський альманах. – 2005. – Вип. 14. – С. 88-99.
7. Кондратюк А. Ю. Першовзірці та аналоги композицій літопису Троїцької церкви Києво-Печерської лаври / А. Ю. Кондратюк // Лаврський альманах: Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури. – 2004. – Вип. 12. – С. 60-71.
8. Федак М. Ікони «Страшного Суду» у колі майстрів із Судової Вишні / М. Федак // «Християнська сакральна традиція: історія і сьогодення»: матеріали Міжнародної наукової конференції (6-7 грудня 2013 р., м. Львів). – Львів, 2013. – С. 56-61.
9. Федак М. Датовані ікони Страшного Суду з колекції Національного музею у Львові імені Андрія Шептицького / М. Федак // Вісник Львівського університету. Мистецтвознавство. – 2013. – Вип. 12. – С. 358-374.
10. Федак М. Зображення грішників на іконах «Страшний Суд» XV–XVIII століть (на прикладі пам'яток зі збірки Національного музею у Львові імені Андрія Шептицького) / М. Федак // Літопис Національного музею у Львові імені Андрія Шептицького. – 2014. – № 10. – С. 70-76.
11. Федак М. Астрономічні мотиви в українському іконописі / М. Федак // Українське небо. Студії над історією астрономії в Україні. – Львів : ІППММ ім. Я.С. Підстригача НАН України, 2014. – С. 211-225.
12. Сидор О. Реєстр ікон Страшного Суду в колекції НМЛ / О. Сідор // Літопис Національного музею у Львові імені Андрія Шептицького. – 2001. – № 2. – С. 90-96.
13. Сидор О. Світ астрономії в образах українського мистецтва / О. Сідор // Українське небо. Студії над історією астрономії в Україні. – Львів : ІППММ ім. Я.С. Підстригача НАН України, 2014. – С. 226-317.
14. Бережна Л. Як намалювати ворога? «Свої» і «чужі» в ранньомодерній українській іконографії / Л. Бережна // *Theatrum humanae vitae*. Студії на пошану Наталі Яковенко. – Київ : Laurus, 2012. – С. 472-488.
15. Бережная Л. Украинско-белорусская поэзия и драматургия XVII века о смерти и загробном мире / Л. Бережная // *Исследования по истории Украины и Белоруссии*. – 1995. – Вип. 1. – С. 43.
16. Berezhnaya L. Sub Specie Mortis: Ruthenian and Russian Last Judgement Icons Compared / L. Berezhnaya // *European Review of History*. – 2004. – Vol. 11. – № 1. – P. 6-29.
17. Степовик Д. Іконологія й іконографія / Д. Степовик. – Івано-Франківськ : Нова зоря, 2003. – 374 с.
18. Степовик Д. Історія української ікони X–XX століть / Д. Степовик. – Київ : Либідь, 1996. – 440 с.
19. Степовик Д. Українська ікона: Іконотворчий досвід діаспори / Д. Степовик. – Київ : Балтія друк, 2003. – 160 с.
20. Химка І. Ікона Страшного Суду в Музеї релігії у Львові: Проблеми географічного походження і датування / І. Химка // *Szczelina światła. Ruskie malarstwo ikonowe*. – Kraków : Collegium Columbinum, 2009. – С. 201-214.
21. Himka J.-P. The World to Come: Ukrainian Images of the Last Judgment / J.-P. Himka, L. Berezhnaya. – Cambridge : Harvard University Press, 2014. – P. 1
22. Himka J.-P. Last Judgment Iconography in the Carpathians / J.-P. Himka. – Toronto : University of Toronto Press, 2009. – 301 p.
23. Подикович В. К. Семантика иконографии «Страшного Суда» в русском искусстве XV–XVI веков. – Ульяновск : Ульяновское областное газетное издательство, 1995. – 298 с.
24. Антонов Д. И. Демоны и грешники в древнерусской иконографии: Семиотика образа / Д. И. Антонов, М. Р. Майзульс. – Москва : Индрик, 2011. – С. 327.

REFERENCES

1. Miliayeva, L. (2007). *Ukrainska ikona XI–XVIII stolit [Ukrainian Icon of the XI–XVIII centuries]*. Kyiv [in Ukrainian].
2. Blyznets, V. (transl.), & Yakutovych, H. (painted) (1992). *Povist mynulykh lit: litopys [The Tale of Bygone Years: Chronicle]*. Kyiv : Veselka [in Ukrainian].
3. Patriarch Dymytrii (Yarema). (2005). *Ikonopys Zakhidnoi Ukrainy KhII–KhV st. [Iconography of Western Ukraine of the XII–XV centuries]*. Lviv: Vydavnytstvo «Drukarski kunshty» [in Ukrainian].
4. Dymytrii (Iarema) Patriarkh. (2017). *Ikonopys Zakhidnoi Ukrainy XVI – poch. XVII st. [Iconography of Western Ukraine of the XVI – beginning of the XVII century]*. Lviv: Drukarski kunshty [in Ukrainian].
5. Totska, I.F. (2005). «Strashnyy Sud» v monumentalnomu zhyvopysi Kyivskoi Rusi [The Last Judgment in the Monumental Painting of Kievan Rus]. *Mohylianski chytannia* [in Ukrainian].
6. Nikitenko, M.M. (2005). Tema Srashnoho Sudu v zhyvopysi Troitskoi nadbramnoi tserkvy Kyievo-Pecherskoho monastyrja: bohoslavsko-liturgiiniy aspekt [The Theme of the Last Judgment in the Painting of the Gate Church of the Trinity of the Kyiv Pechersk Monastery: the Theological and Liturgical Aspect]. *Lavrskiy almanakh: Kyievo-Pecherska lavra v konteksti ukrainskoi istorii ta kultury*, 14, 88-99 [in Ukrainian].

7. Kondratiuk, A. Yu. (2004). Pershovzirtsii ta analoghy kompozytsii stinopysu Troitskoi tserkvy Kyievo-Pecherskoi lavry [Preimage and Analogues of the Composition of the Tablature of the Trinity Church of the Kyiv Pechersk Lavra]. *Lavrskiyi almanakh: Kyievo-Pecherska lavra v konteksti ukrainskoi istorii ta kultury*, 12, 60-71 [in Ukrainian].
8. Fedak, M. (2013). Ikony «Strashnoho Sudu» u koli maistriv iz Sudovoi Vyshni [Icons of The Last Judgment in the Circle of Masters from Sudova Vyshneia]. «*Khrystyianska sakralna tradytsiia: istoriia i sohodennia*» – «*Christian sacred tradition: history and present*»: *proceedings of the International scientific conference (December 6-7, 2013, Lviv)*. Lviv, 56-61 [in Ukrainian].
9. Fedak, M. (2013). Datovani ikony Strashnoho Sudu z koleksii Natsionalnoho muzeiu u Lvovi imeni Andriia Sheptytskoho [Dated Icons of The Last Judgment from the Collection of the National Museum in Lviv named after Andrii Sheptytskyi]. *Bulletin of the Lviv University. Art Studies*, 12, 358-374 [in Ukrainian].
10. Fedak, M. (2014). Zobrazhennia hrishnykiv na ikonakh «Strashnyi Sud» XV–XVIII stolit (na prykladi pamiatok zi zbirky Natsionalnoho muzeiu u Lvovi imeni Andriia Sheptytskoho) [The Image of Sinners on the Icons The Last Judgment of the XV–XVIII centuries (on the example of the monuments from the collection of the National Museum in Lviv named after Andrii Sheptytskyi)]. *Chronicle of the National Museum in Lviv named after Andrii Sheptytskyi*, 10, 70-76 [in Ukrainian].
11. Fedak, M. (2014). Astronomichni motyvy v ukrainskomu ikonopysi [Astronomical Motifs in Ukrainian Icon Painting]. *Ukrainske nebo. Studii nad istoriieiu astronomii v Ukraini*, 211-225 [in Ukrainian].
12. Sydor, O. (2001). Reiestr ikon Strashnoho Sudu v koleksii NML [The Register of Icons of The Last Judgment in the Collection of the National Museum in Kviiv]. *Litopys Natsionalnoho muzeiu u Lvovi imeni Andriia Sheptytskoho*, 2, 90-96 [in Ukrainian].
13. Sydor, O. (2014). Svit astronomii v obrazakh ukrainskoho mystetstva [The World of Astronomy in the Images of Ukrainian Art]. *Ukrainske nebo. Studii nad istoriieiu astronomii v Ukraini*, 226-317 [in Ukrainian].
14. Berezna, L. (2012). Yak namaliuvaty voroha? «Svoi» i «chuzhi» v rannomodernii ukrainskii ikonohrafii [How to Paint an Enemy? “Friend” and “Foe” in Early Modern Ukrainian Iconography]. *Theatrum humanae vitae. Studii na poshanu Natali Yakovenko*. Kyiv: Laurus, 472-488 [in Ukrainian].
15. Berezna, L. (1995). Ukrainsko-beloruskaja poezija i dramaturgija XVII veka o smerti i zagrobnom mire [Ukraine-Belarus Poetry and Dramaturgy of the XVII century on Death and the Afterlife]. *Studies on the history of Ukraine and Belarus 1*, 28-50 [in Russian].
16. Berezhnaya, L. (2004). Sub Specie Mortis: Ruthenian and Russian Last Judgement Icons Compared. *European Review of History*, 11(1), 6-29.
17. Stepovyk, D. (2003). *Ikonolohiia y ikonohrafiiia [Iconology and Iconography]*. Ivano-Frankivsk: Nova zoria [in Ukrainian].
18. Stepovyk, D. (1996). *Istoriia ukrainskoi ikony X–XX stolit [The History of the Ukrainian Icon of the X-XX centuries]*. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
19. Stepovyk, D. (2003). *Ukrainska ikona: Ikonotvorchyi dosvid diaspyry [Ukrainian Icon: The Icon Creation Experience of the Diaspora]*. Kyiv: Baltiia druk [in Ukrainian].
20. Khyrnka, I. (2009). Ikona Strashnoho Sudu v Muzei religii u Lvovi: Problemy heohrafichnoho pokhodzhennia i datuvannia [The Icon of The Last Judgment at the Museum of Religion in Lviv: Problems of Geographical Origin and Dating]. *Szczelina swiatla. Ruskie malarstwo ikonowe*. Kraków: Collegium Columbinum [in Ukrainian].
21. Himka J.-P., & Berezhnaya L. (2014). *The World to Come: Ukrainian Images of the Last Judgment*. Cambridge: Harvard University Press.
22. Himka J.-P. (2009). *Last Judgment Iconography in the Carpathians*. Toronto: University of Toronto Press.
23. Tsodikovich, V.K. (1995). *Semantika ikonografii «Strashnogo Suda» v russkom iskusstve XV–XVI vekov [Semantics of the Iconography of The Last Judgment in the Russian Art of the XV–XVI centuries]*. Ulyanovsk: Ul'janovskoe oblastnoe gazetnoe izdatel'stvo [in Russian].
24. Antonov, D.I., & Mayzuls, M.R. (2011). *Demony i greshniki v drevnerusskoi ikonografii: Semiotika obraza [Demons and Sinners in Old Russian Iconography: Semiotics of the Image]*. Moscow: Indrik [in Russian].

Григорак Анастасія Костянтинівна

Аспірантка

Київський національний університет ім. Т. Шевченка
01033, м. Київ, вул. Володимирська, 60

Grygorak Anastasiya

Postgraduate student

Taras Shevchenko National University of Kyiv
60, Volodymyrska Str., Kyiv, 01033, Ukraine

Email: 1604102018@ukr.net

Цитування: Григорак А. К. Новітні історіографічні дослідження українського іконопису Страшного Суду / А. К. Григорак // Науково-теоретичний альманах «Грані». – 2019. – Т. 22. – № 3. – С. 5-11.

Citation: Grygorak, A.K. (2019). Novitni istoriografichni doslidzhennia ukrainskoho ikonopysu Strashnoho Sudu [Newest Historiographic Studies of the Ukrainian Icon-Painting of The Last Judgment]. *Scientific and theoretical almanac «Grani»*, 22 (3), 5-11.

Стаття надійшла / Article arrived: 01.02.2019

Схвалено до друку / Accepted: 05.03.2019